
Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri*

The Life Conditions And Their Future Expectations Of The Child Labour At The Street

Yard.Doç.Dr. Yener ŞİŞMAN**

Öz: Türkiye’de çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla belirli bir sektörde, bağımlı olarak çalışan çocuklara yönelik yapıldığı, sokakta çalışan çocuklarla ilgili çalışmaların ise sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada sokakta çalışan çocukların var olan durumunu belirlemek, sorunlarını saptamak ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmak amaçlanmış ve amaca ulaşmak üzere betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmaya Eskişehir il merkezinde sokakta çalışan, yaşları 5-14 arasında değişen, 185’i erkek, 13’ü kız toplam 198 çocuk katılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla, araştırmacı tarafından geliştirilen ve toplam 47 sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Elde edilen veriler, frekans ve yüzde dağılımı biçiminde tablolarda gösterilmiştir.

Bulgulara göre, sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmının 9-14 yaşları arasında ve erkek olduğu, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerden geldiği, gıda/gıda dışı mallar sattığı, yılın tamamında ve okuldan arta kalan tüm zamanlarda çalıştığı, 200 milyon TL ve altında bir gelir elde ettiği, günlük gıda ihtiyaçlarını sokakta karşıladığı, aileleriyle birlikte yaşadığı ve kötü alışkanlıklara sahip olmadığı görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Çocuk İşçi, Sokakta Çalışan Çocuk, Sosyal Politika.

Abstract: In Turkey, most of the studies about children at work investigate specific sectors but studies about children working at street are limited.

The purpose of this study is to determine current conditions and problems of children working at street and improve solutions. In this study, descriptive method was used. The study was conducted in Eskişehir and 198 children (185 male, 13 female) ages between 5 and 14 were participated to study. Data were collected by a questionnaire including 47 items and illustrated in frequency and percentage scattegrams.

According to the findings most of the children working at street are male and ages between 9-14, from low income families, trading food/non-food, working whole year, earning montly 200.000.000 TL or below, being fed at streets, living with families and having no bad habits.

Key words: Child Labour, Working Street Children, Social Policy.

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilerek desteklenen “Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği” başlıklı ve 020609 nolu proje temel alınarak hazırlanmıştır.

** Anadolu Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü, E-mail: ysisman@anadolu.edu.tr, Tel: 0 (222) 3350580/3233, Faks: 0 (222) 3350595

1. GİRİŞ

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tahminlerine göre gelişmekte olan ülkelerde 5-14 yaş grubundaki çalışan çocuk sayısı 250 milyondur. Toplumların geleceği olan bu bireyler, erken yaşlarda çalışma yaşamının ağır ve tehlikeli koşullarıyla karşı karşıya kalmakta ve çok sayıda çocuk için çalışma, insan haklarını temelinden sarsan bir uygulamaya dönüşmektedir. Çocuğun çalışması çoğu zaman eğitimden yoksun kalmasına, fiziksel ve dâşünsel gelişiminin olumsuz yönde etkilenmesine ve sonuçta toplum yönünden onarılması güç bir çok olumsuzluğa neden olabilmektedir. Bununla birlikte çalışma, özellikle de çırak statüsünde çalışma formel mesleki eğitimin güçlü bir alternatifi olabilir ve çocuğu geleceğe hazırlayabilir. Ayrıca ailenin yaşamını sürdürmesi açısından da kaçınılmaz olabilir.

Çocukların çalışma yaşamı içinde yer alış nedenleri ve ortaya çıkardığı sorunlar çok boyutludur ve kısa vadede ortadan kaldırılması güç görülmektedir. Bu nedenle günümüzde başta ILO olmak üzere konu ile ilgili birçok kurum ve kuruluş çocuk işçiliğinin bütünüyle ortadan kaldırılması yolunda bir ilk adım olarak çocuk işçiliğinin en kötü ve sömürücü biçimleri üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede kölelik ve zorla çalıştırma, çocuk fuhuşu ile ağır ve tehlikeli işler çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak sıralanmakta, yapılan çalışmalarda da bu alanlarda yer alan çocuklara özel öncelik tanınmaktadır. Sokakta çalışma ise ILO tarafından en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği türleri arasında açık olarak sayılmamıştır. Ancak, sokakta çalışan çocukların içinde buldukları şartların ağır, tehlikeli ve istismara açık olması, dikkatleri bu çocukların yaşadığı sorunlara çekmektedir. Ayrıca, aile ilişkisi halen sürse de yakın bir zamanda bu ilişkinin kopabileceği düşüncesi, eş değışle çocuğun "sokak çocuğu" olarak istismara çok daha müsait bir alana kayma ihtimali, kamu oyunun konuya ilişkin duyarlılığını arttırmaktadır. Bu doğrultuda sorunun kaynağındaki yapısal faktörler ve çocukların mevcut durumları ile beklentilerinin belirlenmesi büyük önem kazanmaktadır.

Sokakta çalışan çocukları her türlü ihmal ve istismardan kurtarmak, yasal ve toplumsal açıdan korumalarını ve geleceğe hazırlanmalarını sağlamak hem toplum kalkınması hem de insan hakları açısından önemlidir. Sorunları çözmenin ilk adımı ise bu çocukları ve sorunlarını, bütünüyle tanımadır.

2. KONUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

2.1. Çalışan Çocuklarla İlgili Araştırmalar

Hak-İş Çalışan Çocuklar Bürosu (2000), ILO-IPEC Programı (Uluslararası Çalışma Örgütü-Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı) çerçevesinde Sakarya'da Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası kapsamındaki alanlarda çalışan çırakların sorunlarını araştırmak amacıyla 15.148 işyerinden tesadüfi olarak seçilen 19 yaş ve altı 204 çocuğa anket uygulanmıştır. Araştırmada, çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunun eğitim ve gelir seviyesi düşük ailelerden geldiği, ekonomik nedenlerle kötü koşullarda çalıştıkları, kendilerini ilgilendiren konularda bilinçsiz oldukları bulunmuştur.

Ertürk (1994), Türkiye'nin kırsal alanında, çocuk emeğinin dinamiklerini anlamak ve IPEC programının amaçları doğrultusunda müdahale alanlarını saptamayı mümkün kılacak bilgi tabanı oluşturmak amacıyla, Samsun, Sinop, Çorum ve Van köylerinde, çocukların çalıştı-

ğı tüm alanlarda yoğunlaştırılmış gözlem teknikleriyle bir alan araştırması gerçekleştirmiş-tir. Araştırma farklı kırsal bölgelerdeki çocuk işgücünün sosyo-ekonomik özelliklerini ni-teliksel bir analizle ortaya koymaktadır. Araştırmada çocuk emeği kullanım biçimlerinin köyden köye, haneden haneye ve yaş/cinsiyet yapılarına göre farklılık gösterdiği, tespit edilebilmesi ve denetlenebilmesinin güç olduğu, çocuk emeğinin kırsal haneler için vaz-geçilmez öneme sahip olduğu saptanmıştır. Araştırmada ayrıca, çalışma koşulları ve alan-ları sosyo-kültürel değerlerce tanımlanarak kısıtlanmış olan yetişkin emeğine kıyasla ço-cuk emeğinin daha kolay istihdam olanağı bulabildiği de vurgulanmıştır.

İlik ve Türkmen (1994b), Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinden Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dokümanı isimli betimsel bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın amacı, göç ve çocuk işçiliğine ilişkin temel verilerin ortaya çıkarılması ve konuya ilişkin saptamalara dayanarak iç göç nedeniyle çalışma yaşamındaki çocukların uzun dönemde çalış-ma yaşamından çekilmesi, orta ve kısa dönemde de çalışırken korunmaları, çalışma koşul-larının iyileştirilmesine yönelik olarak bir “hizmet modeli”nin oluşturulması şeklinde be-lirlenmiştir. Araştırmanın evrenini, Ankara’nın yoğun şekilde iç göç aldığı belirlenen Şen-tepe Sementi’ndeki 5 ayrı gecekondu mahallesinde oturan 15 yaş ve altında çalışan çocuğa sahip aileler oluşturmaktadır. Bu evren içinde temsil yeteneğine sahip 200 kişilik bir ebe-veyn (anne veya baba) grubuna 25 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Araştırmada ailelerin %53,5’inin yoksulluk nedeniyle çocuğun çalışmasına izin verdiği ve ailelerin %27,5’i açısından çocuğun elde ettiği gelirin yaşamsal önem taşıdığı bulunmuştur. Ancak, araştırmaya göre, ailelerin tamamına yakını (%97,5) çocuklarının bir yüksekokul bitirme-sini istemektedir.

Bilgin, Akın ve Tokuroğlu (1994), küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinde çalışan ço-cukların sorunlarını tespit etmek amacıyla, metal ve ağaç işkollarında çalışan 40-45 bin ci-varındaki 18 yaş ve altı çalışan çocuktan oluşan evrenden, tesadüfi örneklem yoluyla seç-tikleri 184 işyerindeki 450 çalışan çocuk veya çocuk işçiye anket uygulamıştır. Araştırmada ayrıca anket uygulanan çocuklardan 20’sinin anne ve baba, işveren ve ustasıyla “derin-lemesine görüşme” tekniğine göre hazırlanmış soru setleriyle mülakat yapılmıştır. Araştırmada, çalışan çocukların yeterli eğitim alamadıkları, kendilerine uygun olmayan işlerde, tehlikeli ve riskli koşullarda çalıştırıldıkları, düşük ücret aldıkları ve sosyal güvenlik hak-larından yararlanamadıkları bulunmuştur. “Çalışan Çocukların Toplumsal Profili: Ankara Sanayinde Bir Saha Çalışması” başlığını taşıyan araştırma Türk-İş Çalışan Çocuklar Büro-su, Ağaç-İş Sendikası ve Türk-Metal Sendikasının katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Erder ve Lordoğlu (1993), Şubat 1992-Nisan 1993 döneminde kentsel çocuk istihdamının yapısal özelliklerini ve Türkiye’de o dönemde yeni oluşturulmaya çalışılan “formel” çırak-lık kurumu ile mevcut çocuk çalıştırma olgusunun niteliklerini araştırmak amacıyla “Ço-cuk Emeği ve Çıraklık” konulu bir araştırma projesi hazırlamışlardır. Araştırma, esas ola-rak Ümraniye’de ve yoğun olarak çocuk çalıştıran “metal”, “makine imalatı”, “tekstil” sektöründeki küçük sanayi işyerlerinde yapılmıştır. Araştırmada, tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 54 işyerinde, 54 işveren ve 52 çocukla “düzenli görüşme” yapılmıştır. Ayrıca araştırmacılar bilinçli olarak seçtikleri ve “tipik” özellikler gösterdiğini düşündükleri 16 işyerinde yine 16 işveren ve 16 çocukla derinlemesine görüşme ve gözlem, konuyla ilgi-li 9 kurumun yetkilileriyle derinlemesine görüşme yapmışlardır. Araştırmada bulgular “iş-veren araştırması bulguları” ve “çırak araştırması bulguları” olarak iki ayrı başlık altında sunulmuştur. Çırak Araştırması başlığı altında, çalışan çocukların bir kısmının, okuyabilme imkanına sahip olmalarına rağmen, ortalama 13 yaşında eğitimlerini bıraktıkları bulun-

muştur. Bu nedenle araştırmada, formel eğitim sistemi dışına itilmenin tek nedeninin “yoksulluk” olmadığı, eğitim kurumlarına çeşitli nedenlerle duyulan güvensizlik ve isteksizliğin de bu çerçevede etkileri olduğunu vurgulamıştır. Okuma olanaklarına sahip, aileleri görece olarak iyi durumda olan ve kentteki iş piyasasından haberdar olan bu çocukların genellikle aileleri tarafından “iyi bir meslek” sahibi olabilecekleri ustaların yanına, akrabalık, hemşehrlik gibi her tür ilişki kanalları kullanılarak yerleştirildiği, ailenin ilgisi dışında ve genel olarak “para kazanma” arzusu ile iş bulan çocukların ise, daha çok kente yeni yerleşmeye çalışan kırsal kökenli yada kentte uzun süredir yaşadığı halde düzenli bir işe sahip olmayan, görece yoksul ailelerin çocukları olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışmada kimi işlerin “çıraklık”, kimi işlerin “sözde çıraklık”, kimi işlerinse salt “işçilik” olduğu ve çalışan çocukların kendi algılamalarında bile bu durumun kolaylıkla ortaya çıktığı bulunmuştur. Kendi algılamasında yaptığı işi “çıraklık” olarak gören çocukların neşeli ve kendilerine güvenli oldukları, çalışmayı sevdiğikleri, buna karşılık geleneksel çıraklıktan farklı bir biçimde ustaya ve işyerine bağlılıklarının zayıf olduğu bulunmuştur.

Ataüz ve Avar (2001), Gaziantep’te sanayide çalışan çocukların, çalışma yaşamına giriş nedenleri, mevcut koşulları ve beklentilerini belirlemek amacıyla, araştırma kapsamına aldıkları (metal, gıda, hizmet ve tekstil) işkollarında ulaşılabildikleri 18 yaş ve altı 24’ü kız 227’si erkek toplam 251 çocuğa anket uygulamış ve bazı ek sorular sormuştur. Araştırmada ayrıca, anket yapılan çocukların bir kısmının aile, usta ve işvereni yanı sıra ilgili bazı kurumların yetkilileri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada, çocukların tamamının Gaziantep’in kırsal alanları ve doğusundan gelen yoksul ailelere mensup olduğu, büyük bir kısmının maddi yetersizlik, başarısızlık veya isteksizlik nedeniyle okula devam etmediği bulunmuştur.

ÇSGB (1995), seçilmiş işkollarında çalışan çocukların çalışma ortamından, koşullarından, ilişkilerinden kaynaklanan risklerden korunmasını sağlayacak politikaları belirlemek ve bir eylem programı oluşturmak üzere IPEC projesi çerçevesinde ILO ile ortak bir araştırma yürütmüştür. (Araştırma 2000 yılında İngilizce olarak da basılmıştır. Bkz. ÇSGB (2000), *Report on the Implementation of Labour Inspection Policy on Child Labour in Turkey*, (Ankara: The Ministry of Labour and Social Security Labour Inspection Board). Bu araştırma ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı’na bağlı 7 ayrı şehirdeki Grup Başkanlıkları tarafından, 26 İl’de 7 alt işkolu seçilerek gerçekleştirilmiştir. (Çalışmayı gerçekleştiren Grup Başkanlıklarının bulunduğu şehirler ve çalışmanın gerçekleştirildiği alt işkolları şöyledir: Soğuk ve Sıcak Metal İşleri (Adana), Ağaç İşkolu (Mobilya-Döşeme-Polyester) (Ankara), Şahsi Hizmetler İşkolu (Antalya), Hazır Giysi İşkolu (Bursa), Hazır Deri Giysi, Ayakkabı ve Eşya Üretimi İşleri (İstanbul), Hazır Kumaş ve Deri Giysi İşleri (İzmir), Oto Kaporta, Boya, Motor Bakım ve Onarım İşleri (Samsun). 738 işyeri, bu işyerlerinde çalışan 3568 çocuktan 1717’si, 723 usta ya da kıdemli işçiden 578’i ve 738 işverenenden 712’si araştırma örneklemini oluşturmuştur. Araştırmanın ilk aşamasında: çalışan çocukları etkileyebilecek riskler tanımlanmış ve önceliklerine göre sıralanmış; çalışan çocukların bu risklerden korunmasını sağlayacak olası önlemler tanımlanmış ve önceliklerine göre sıralanmış; çocukların, ailelerinin, usta ve kıdemli işçilerin ve işverenlerin çocukların çalıştırılması ile ilgili olduğu düşünülen özellikleri tanımlanmış, çocuk çalışmasına ve çalışan çocukların risklerden etkilenmelerine yaptıkları katkılara göre kümelenemiştir. Bu amaçla her konu başlığı için ayrı ayrı hazırlanmış bilgi formları iş müfettişleri tarafından, işyerinde gözlem yapılarak ve taraflarla yüzyüze görüşülerek doldurulmuştur. Araştırmanın ikinci aşamasında, işyerlerine tekrar gidilerek, risk ve çözüm önerileri konusunda ta-

rafların görüş ve değerlendirmeleri belirlenmiş; saptanmış öncelikli risk ve önlemler tarafların görüş ve değerlendirmeleriyle karşılaştırılarak, düzeltilmiş öncelikli riskler ve çözüm önerileri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan çocukların %44,4'ü 15 yaş ve altındadır. Araştırmada çocukların büyük çoğunluğunun yaşadığı bölgede yoksullaşan, o bölgede yaşama olanağı kalmayınca göç eden, ama yeni umutlarla ulaştığı ilde de tutunamayan ailelerden geldiği ifade edilmiştir.

Baştaymaz ve Dülgeroğlu (1995) tarafından yapılan "Çalışan Çocukların Sorunları Gelecek Beklentileri ve Sendikalara Düşen Görevler: İstanbul Deri İşkolunun Ayakkabıcılık Alt Sektöründe Bir Alan Araştırması" başlıklı çalışmanın amacı; İstanbul deri sanayinde çalışan 6-15 yaş grubundaki çocukların sosyo-ekonomik altyapıları, çalışma ortam ve koşulları, çalışma ilişkileri ve maruz kaldıkları risklerin belirlenmesi olarak ifade edilmiştir. Çalışmada bu amaca yönelik olarak sektördeki kişilerle mülakatlar yapılmış, ayrıca deri sanayinde geleneksel usta-kalfa-çırak ilişkileri çerçevesinde yetişen ve bugün kalfa veya usta olan ve çırak olarak 6-15 yaş grubundaki çocukları çalıştıran 414 kişi tesadüfi örneklem yoluyla seçilerek anket uygulanmıştır. Araştırmada, çalışan çocukların; sosyal güvenlikten yoksun ve sağlıklı çalışma koşulları içinde bulunduğu, çalışma saatlerinin uzun ve düzensiz olduğu, sanat öğrenmekten çok gelir elde etmek amacıyla çalıştığı ve sektörün içindeki ailelerden değil sektör dışındaki kentsel yoksul ya da kente yeni gelmiş kırsal kökenli ailelerden geldiği bulunmuştur. Araştırma Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu ve Deri-İş Sendikasının katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

2.2. Sokakta Çalışan Çocuklarla İlgili Araştırmalar

Konanç (1988), Ankara'daki sokak çocukları ve sokakta çalışan çocukların nitelik ve niceliklerini belirlemek amacıyla, öncelikle Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Çocukları Koruma Şubesi'nin verileri taranarak 471 çocuk ile ilgili elde edilen veriler ışığında bu çocukların demografik özellikleri ve polisle karşı karşıya gelmelerinin nedenleri incelenmiş, ardından da 7-15 yaş grubundaki 170 çocukla görüşme yapmıştır. (*Çalışmanın kapsamına sokakta çalışan çocukların yanı sıra sokak çocukları da dahil edilmiştir.*) Çalışmada, sokakta çalışan çocukların, genel olarak mendil, su, sakız, balon gibi mallar sattıkları yada ayakkabı boyadıkları, %85'inin zorunlu eğitim çağı olan 12 yaş ve altında olduğu, %28'inin okula devam etmediği ve eğitim, gelir seviyesi düşük ailelerden geldikleri bulunmuştur.

Konanç (1992), Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları adlı çalışmada, Sokak Araştırması ve Okul Araştırması olmak üzere iki farklı araştırmadan söz edilmiş ve bu araştırmaların sonuçları birlikte ele alınarak yorumlanmıştır. Sokak Araştırması 1988 yılında Ankara, İzmir ve İstanbul'da başlatılmış 1992 yılı itibarıyla araştırmanın Ankara bölümü 233 çocukla görüşme yapılarak tamamlanmış, (*Sözü edilen araştırmanın 170 çocukla görüşüldükten sonra ortaya çıkan ön değerlendirme sonuçları Konanç Esin (1988), Street Children and Children Working in the Street: Preliminary Results of a Field Study in Turkey başlığıyla ILO ya sunulmuştur.*) İzmir bölümü için 120, İstanbul bölümü için 60 civarında çocukla görüşme yapılmıştır. Sokak Araştırması bulguları araştırmanın tamamlanan Ankara bölümü bulguları yanı sıra tamamlanmamış olan İzmir ve İstanbul bölümü ön değerlendirilmelerine dayandırılmaktadır. (*Çalışmanın kapsamına sokakta çalışan çocukların yanı sıra sokak çocukları da dahil edilmiştir.*) Sokak Araştırması'nda, sokakta çalışan çocuklar ve sokak çocuklarının önemli bir kısmının 13-15 yaş grubunda bulunduğu, tamamına yakınının

erkek olduğu, günlük ortalama 7,5 saat ve üzerinde çalışmakta olduğu, eğitim ve gelir seviyesi düşük, kente yeni gelmiş kırsal kökenli ailelerden geldiği bulunmuştur. Okul Araştırması, 1990 yılında Ankara'daki okullarda okuyan 6-15 yaş arasındaki 464.600 çocuk arasından "oranlı tabakalı örneklem yöntemi" ile seçilen 665 çocuk ile yapılmıştır. Okul Araştırması'nın amacı, okula giderken çalışan çocukların oranını, aile yapılarını ve içinde buldukları koşulları saptamak olarak belirtilmiştir. Bu amaca yönelik olarak araştırmada, 665 kişilik örneklem içindeki, ilkokulda okuyan çocuklarla görüşme yapılmış, ortaokul ve lisede okuyan çocuklara ise anket uygulanmıştır. Araştırmada, örnekleme oluşturan çocukların %21'inin (140 çocuk) çalıştığı belirlenmiş ve çalışmayan çocuklar içinden, yaş ve sosyo-ekonomik düzey sabit tutularak 140 kişilik bir kontrol grubu oluşturularak bu iki grup birbiri ile karşılaştırılmıştır. Okul Araştırması'nda Sokak Araştırması'na benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Baştaymaz (1990), çalışan çocukların sosyo-ekonomik durumlarını belirlemek ve analiz etmek amacıyla, 38 sorudan oluşan bir anket formunu tesadüfi olarak belirlenen ve ulaşılabilen 249 çocuğa uygulamıştır. "6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma" isimli bu çalışmada enformel çıraklara da yer verilmekle birlikte örneklem içinde "sokakta çalışan çocukların" oranının %87,91 olduğu görülmektedir. Araştırmada, çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunun, Bursa'ya yeni gelmiş ve kalabalık ailelerden geldiği, ailelerin çocuğun çalışmasını teşvik ettiği, çocuğun haftanın yedi günü ve uzun saatlerle çalıştığı, asgari ücret ve üzerinde gelir elde ettiği, eğitimlerine devam etmek istemelerine rağmen aile gelirine katkıda bulunmak için eğitimi yarıda bıraktığı bulunmuştur.

Erder (1991), hazırlanacak bir eylem raporu için ayrıntılı bilgi sağlamak ve çocukların sokakta çalışmasının engellenmesi doğrultusunda pilot proje oluşturmak amacıyla, Esin Konanç'ın 1988 ve 1991, Sevil Atauz'un ise 1990 ve 1991 yıllarında yapılan çalışmalarının bulgularından yararlanarak Ankara sokaklarında çalışan çocukların; çalışma şartları, aile ve sosyal ilişkileri ile ana karakteristiklerini analiz etmiştir. Erder'e göre, Ankara'da 6-15 yaş arasında yaklaşık 10.000 çocuk sokakta çalışmaktadır ve bu çocukların çoğunluğu 13-15 yaş grubunda bulunmakla birlikte %30,4'ü henüz zorunlu eğitim çağı olan 12 yaş ve altındadır. Çocukların yaptıkları işler, cinsiyet yada yaşlarına bağlı olarak değişmekte, yaşları görece daha büyük çocuklar fiziksel çaba gerektiren işlerde çalışırken, kız çocuklar genel olarak mendil yada su satmakta veya dilenmektedir. Sabit bir çalışma yerleri olmamasına rağmen bu çocuklar çoğunlukla iş merkezleri, otobüs durakları, market, hastane veya okul girişlerinde çalışmaktadır. Çocukların %37'si tam zamanlı olarak çalışırken, %63'ü okul dışı tüm zamanlarda yada sadece okulların tatil olduğu yaz aylarında çalışmaktadır. Çocukların büyük bir çoğunluğu, günlük ortalama 7,5 saat ve üzerinde çalışmakta, asgari ücretin altında ve düzensiz bir gelir elde etmektedir. Çalışmada ayrıca, sokakta çalışan bu çocukların, eğitim ve gelir seviyesi düşük, Ankara'ya göç ile gelmiş ve gecekondu bölgelerinde yaşayan ailelere mensup olduğu ifade edilmiştir.

Akşit, Karancı ve Gündüz-Hoşgör (2001), sokakta çalışan çocukların, çalışma ve yaşam koşullarını, ailelerinin sosyo-demografik özelliklerini, çocukların ve ailelerinin sokakta çalışma ve eğitime bakışlarını, müşterilerin ve uzmanların bu çocuklara karşı davranışlarını saptamak amacıyla 188 çocuk ve 65 aile ile derinlemesine görüşme yapmıştır. (*Çalışmanın kapsamına sokakta çalışan çocukların yanı sıra sokak çocukları da dahil edilmiştir.*) Adana, Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan araştırmada, sokakta çalışan çocukların mevsimsel olarak mendil, çiçek, sakız, su, bilet ve diğer küçük şeyleri sattıkları ancak bazen tehlikeli aktiviteler içinde de yer alabildikleri, sokak çocuklarının ise genel olarak çöp topladık-

ları bulunmuştur. Araştırmada ayrıca, sokak çocukları ve sokakta çalışan çocukların ortalama yaşının 12 olduğu, %13'ünün hiç okula gitmemiş, %25'inin okulu bırakmış olduğu, okula devam edenlerin ise zor şartlarda okuduğu ve eğitimi gereksiz gördüğü, çalışma saatlerinin uzun ve düzensiz olduğu, eğitim ve gelir seviyesi düşük geniş ailelerden geldiği (ortalama hane halkı büyüklüğü 7-8) bulunmuştur.

Ülkemiz alan yazını tarandığında, doğrudan “sokakta çalışan çocuk” lara yönelik olarak ise, sadece üç alan araştırması olduğu görülecektir.

İlik ve Türkmen (1992), Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi isimli bir çalışma yapmış ancak, tüm araştırmalara rağmen çalışmaya ait herhangi bir doküman bulunamamıştır. İlik ve Türkmen (1994a), İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı isimli çalışmanın bulgular ve yorum kısmında da, 1992 Ankara çalışması ile ilgili herhangi bir karşılaştırmaya veya bu çalışmaya bir atfa yer verilmemiştir.

ÇSGB tarafından yayınlanan Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi (Taslak) isimli eserde Akşit, Karancı ve Hoşgör'ün yaptığı bir çalışmadan “sokakta çalışan çocuklara yönelik bir hızlı saha araştırması” olarak bahsedilmiş ve çalışmanın özet sonuçlarına yer verilmiştir. Ancak çalışmaya ilişkin ayrıntılı bilgi tarafımızdan bulunamamıştır. Özet sonuçlara göre, araştırmada çocukların büyük bir çoğunluğunun erkek olduğu, geniş çekirdek ailelerden geldikleri, dengeli ve yeterli beslenemedikleri ve yorgunluktan şikayetçi oldukları bulunmuştur.

İlik ve Türkmen (1994a) İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı isimli betimsel bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın amacı, çocuk işçiliğine ilişkin temel verilerin ortaya çıkarılması ve çalışma yaşamındaki çocukların uzun dönemde çalışma yaşamından çekilmesi, orta ve kısa dönemde de çalışırken korunmaları, çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik olarak bir “hizmet modeli”nin oluşturulması şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini, İstanbul Kadıköy Bölgesi'nde 15 yaş ve altı sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Bu evren içinde tesadüfi olarak belirlenen 182 çocuğa 26 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Araştırmada sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmının, 12-15 yaş aralığında bulunduğu, kendi isteği ile çalışmaya başladığı, günlük gıda ihtiyacını sokakta karşıladığı, sigara, alkol vb. alışkanlıklarının bulunmadığı ve asgari ücretin üzerinde bir gelir elde ettiği bulunmuştur.

Türkiye'de çalışan çocuklarla ilgili alan yazını incelendiğinde konunun farklı boyutlarını ele alan araştırmalar bulunduğu ancak, doğrudan “sokakta çalışan çocuklarla” ilgili araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle sokakta çalışan çocukların korunmasına yönelik politikalar geliştirilmesinde temel olabilecek ve sokakta çalışan çocukların mevcut durumunu belirlemeye yönelik bir araştırmaya gereksinim duyulmuştur.

2.3. Amaç

Bu çalışmanın genel amacı, sokakta çalışan çocukların genel yapısını ve sorunlarını belirlemektir. Bu amaca dayalı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

Sokakta çalışan çocukların;

1. Sokakta çalışan çocukların yaş, cinsiyet, eğitim ve kökene ilişkin özellikleri nelerdir?
2. Aileye ilişkin özellikleri nelerdir?

3. Çalışma şartları ve sorunları nelerdir?
4. Alışkanlıkları nelerdir?
5. Gelecek beklentileri nelerdir?

2.4. Önem

Türkiye’de ve dünyada sokakta çalışan çocukların içinde buldukları şartların ağır, tehlikeli ve istismara açık olması dikkatleri bu çocukların yaşadığı/yaşayacağı sorunlara çekmektedir. Bu doğrultuda sokakta çalışan çocukların sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmeye yönelik politikalar oluşturulması ve uygulamaya dönük öneriler geliştirilmesi amacıyla sorunun hangi yapıdan kaynaklandığının ve çocukların mevcut durumları ile beklentilerinin belirlenmesi büyük önem kazanmaktadır.

2.5. Tanım

Sokakta Çalışan Çocuk: Ailesinin geçimine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak amacıyla günün belirli bir bölümünde sokakta çalışan çocuktur. Sokak çocuğundan temel farkı bu çocukların aile ilişkilerinin sürmesi ve genellikle tiner, bali ve benzeri madde bağımlılıklarının olmamasıdır.

3. SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE YÖNELİK ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

3.1. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve çözümlenmesi hakkında bilgiler verilecektir.

3.2. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, niceliksel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, bir konuda halihazırdaki durumu saptamayı hedefleyen araştırmalardır. Sosyal bilimlerde en yaygın betimsel araştırma çeşidi anket araştırmalarıdır (Kırcaali-İftar, 2000). Ülkemizde, cezalandırılma ihtimalinin olması nedeniyle bireyler sokakta çalışma olgusunu gizleme eğilimi içinde olmakta ve hane halkı işgücü anketleriyle sokakta çalışan çocuklara ilişkin olarak sağlıklı veriler elde edilememektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında sokakta çalışan çocuğa, çalışma ortamında bir anket araştırması yapılacaktır.

3.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Eskişehir il sınırları içinde yer alan 14 yaş ve altındaki sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır.

Evrenin mümkün olan en doğru şekilde tespiti için Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Zabıta Müdürlüğü'nden ayrıntılı bilgi alınmıştır. Bu görüşmelerde, sokakta çalışan çocukların sayısında; bayram, yaz tatili, hastalık vb. nedenlerle sapmalar olduğu, buna rağmen Eskişehir İl Merkezi'nde 200-250 civarında sokakta çalışan çocuk sayısının sabit sayılabileceği ifade edilmiştir. Çalışmada uygulama dönemi olarak ise ilk öğretim düzeyindeki okulların yaz tatili dönemi seçilmiştir. Böylece daha fazla sayıda, sokakta çalışan çocuğa ulaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmada örneklem belirlenmemiş ve evrenin bütününe ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak çalışma kapsamında hazırlanan bir anket formu kullanılmıştır. Anket formu, sokakta çalışan çocukların demografik yapısı, çalışma şartları ve gelir düzeyleri ile gelecek beklentilerini saptayacak bir biçimde yapılandırılmıştır. Sorular da sokakta çalışan çocukların sosyal tabanını belirleyecek hususlara da yer verilmiştir.

Soruların kapalı uçlu olmasına çalışılmış, ancak bazı soruların niteliği dikkate alınarak yarı açık uçlu ve açık uçlu sorulara da yer verilmiştir.

Sorular hazırlandıktan sonra, alan araştırması konusunda tecrübeli istatistikçi ve sosyologlardan uzman kanısı alınmış ve anket formunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Sonraki aşamada, hazırlanan soruların geçerlilik ve anlaşılabilirliğinin test edilmesi için Eskişehir Bölgesi'nde rasgele seçilen 10 kişi ile sınırlı bir pilot araştırma yapılmıştır. Anket formunun son hali bu pilot araştırma sonuçları doğrultusunda oluşturulmuştur.

3.5. Verilerin Toplanması

Çalışmamız kapsamında hazırlanan anket formu; örnekleme yer alan katılımcıların yaşlarının küçük olması, eğitim düzeylerinin düşük olması hatta okuma-yazma bilmemeleri ihtimali düşünülerek sözlü olarak uygulanmıştır. Bu amaçla beş anketör ile birlikte, iki ay boyunca haftada beş gün ve günde beş saat çalışılmıştır.

Anketörler; araştırmanın konusu ve amaçları, katılımcılar, anketin içeriği ve uygulanması konusunda kısa süreli bir eğitimden geçirilmişlerdir. Ayrıca anketin uygulanması sırasında anketörlerin çalışma alanını belirlemek ve mükerrer anket uygulamasından kaçınmak amacıyla İl Merkezi yaklaşık beş eşit parçaya ayrılmış ve sınırlar harita üzerinde çizilerek anketörlere birer kopyası verilmiştir. 1. Bölge olarak adlandırılan merkez bölgesinde bir ay boyunca 5 kişi görevlendirilmiştir. Diğer bölgeler için ise; her bölgede bir hafta boyunca, gündüz üç kişi gece iki kişi görevlendirilmiştir. Anket uygulamasının hangi bölgede kaç kişiye uygulanacağına ilişkin olarak ise herhangi bir kota konulmamıştır.

Anketin uygulama aşamasında 221 adet sokakta çalışan çocuk tespit edilmiş ve 217'sine anket uygulanmıştır. Dört çocuk ise annesi ya da babası olduğunu düşündüğümüz büyüklerinin duruma müdahale etmesi nedeniyle anket uygulamasına katılmamıştır. Büyüklerin müdahaleleri dışında hiçbir çocuk anket çalışmasına katılmak istemediğini bildirmemiştir. Aksine tüm çocukların kendileriyle ilgilenilmesinden fazlasıyla hoşnut oldukları hissedilmiştir. Hatta bir çok çocuk çalışmaları sırasında diğer sokakta çalışan çocukların bulunması konusunda yol göstermiştir.

Hiçbir katılımcı anketi yanıtlamak için zorlanmamıştır. Anketlerin uygulanması ve toplanması aşamalarında gizlilik ilkesine titizlikle uyulmuştur. Ayrıca ankete katılanlar çeşitli hediyelerle ödüllendirilmiştir.

3.6. Verilerin Çözümlemesi

Araştırmanın bu aşaması iki yönlü bir değerlendirmeyi içermektedir.

Elektronik Veri Değerlendirme: Ankete verilen cevaplar bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS (Statistic Program for Social Science) programı kullanılarak; frekans dağılımları ve çapraz tablolar elde edilmiştir.

Elle Değerlendirme: Bilgi işlem çalışmasına paralel olarak bazı sorular elle değerlendirilmiş, tasnif edilmiş, daha sonra bilgi işlem değerlendirmesi ile birleştirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Sokakta Çalışan Çocukların Yaş, Cinsiyet, Eğitim ve Kökene İlişkin Özellikleri

Tablo 1. Sokakta Çalışan Çocukların Yaş Dağılımı

	Sayı	Yüzde
13 yaş	48	24,2
11 yaş	31	15,7
12 yaş	30	15,2
9 yaş	28	14,1
10 yaş	21	10,6
14 yaş	20	10,1
8 yaş	9	4,5
5 yaş	4	2,0
7 yaş	4	2,0
6 yaş	3	1,5
Toplam	198	100,0

Tablo 1’de sokakta çalışan çocukların yaş dağılımları verilmektedir. Buna göre, sokakta çalışan çocukların %98’i ilköğretim çağındaki, %2’si okul öncesi eğitim çağındaki çocuklardan (5 yaş) oluşmaktadır. Çocuk tanımının ve 8 yıllık zorunlu eğitimin doğal bir gereği olarak, yaşları ne olursa olsun hepsinin benzer bir korunma ihtiyacı hissettikleri söylenilebilir. Bu nedenle de yaş açısından bir gruplandırma yapmak bizce çok doğru değildir. Baş-

taymaz (1990) ile İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmalarda ise henüz 8 yıllık zorunlu eğitim uygulaması olmadığı için, bu anlamda korunma ihtiyacı açısından zorunlu eğitim çağında bulunanlarla, zorunlu eğitim çağının üzerinde bulunanlar arasında bir farklılık olacağından gruplandırma yapılmıştır. Baştaymaz'ın çalışmasında, çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle zorunlu eğitime başlama yaşı olan 7 yaş ve daha küçük yaş grubundaki çocukların oranı %1,20 iken, 7-12 yaş grubunda yani 5 yıllık zorunlu eğitim çağındaki çocukların oranı %33,73, 12-15 yaş grubundaki çocukların oranı ise %65,06 olarak bulunmuştur. İlik ve Türkmen'in yaptığı çalışmada ise 5 yaşında sokakta çalışan çocuk tespit edilmemiş, 6-11 yaş grubunda olan ve 5 yıllık zorunlu eğitim çağında kabul edilen sokakta çalışan çocukların oranı %19,23 gibi küçük sayılabilecek bir düzeyde kalmıştır. 12-15 yaş grubunda bulunanlarsa % 77,47 ile en büyük grubu oluşturmuştur. Aynı çalışmaya göre 15-18 yaş arasında sokakta çalışan çocuklar ise %3,3 oranındadır. İlik ve Türkmen, sokakta çalışan çocukların 12-15 yaş aralığında yoğunlaşmasını "ülkemizde ekonomik durumu kötü olan ailelerin genelde çocuklarını ilkokulu bitirdikten sonra çalışmaya itmeleri" olarak açıklamaktadır. Ancak, zorunlu eğitim çağında olmalarına rağmen çocuğun çalışması ihtiyacı aile tarafından hissediliyorsa, çocuklar çalışma yaşamına girebilmektedir. Bizim çalışmamızdaki tüm çocukların zorunlu eğitim çağı veya altında olmaları da bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Sokakta çalışan çocukların %93,4'ü erkek, %6,6 gibi küçük sayılabilecek bir yüzdesi ise kız çocuklardır. Bunun nedeni, sokakta çalışmanın kendine özgü nitelikleri gereği genel olarak erkeklere ait bir çalışma biçimi olarak kabul edilmesi olabilir. Akşit, Karancı ve Hoşgör tarafından yapılan çalışmada da sokakta çalışan çocukların %90'ının erkek olduğu bulunmuştur (ÇSGB, 2003: 42). Konanç (1992) ise sokak çocukları ile sokakta çalışan çocukların tamamına yakınının erkek olduğunu bulmuş, sadece dilenciler, su ve sakız vb. mallar satanlar ile tartıcılık yapanlar arasında nadirde olsa kız çocuklarına rastlanabildiğini belirtmiştir.

Sokakta çalışan çocukların %18,2'si okumamaktadır. Bu çocukların %3,5'i henüz eğitim çağının altındadır (5 veya 6 yaşlarında). 8 yıllık zorunlu temel eğitim çağında olmasına rağmen okula devam etmeyen ve tam zamanlı olarak sokakta çalışan çocuklar ise %11,1 oranındadır. Bu çocukların %36,4'ü (8 kişi) okur yazar değil, %63,6'sı (14 kişi) ise sadece okur yazardır. Sokakta çalışan tüm çocuklar içinde ilk öğretim mezunu olanların oranı ise %3,5'dir. İlköğretim mezunu olan bu çocuklar en çok 14 yaşında olabileceklerine göre okulu yeni bitirdikleri düşünülebilir.

Okula devam etmeyen ve tam zamanlı olarak sokakta çalışan çocuklar (%11,1) 8 yıllık zorunlu temel eğitim uygulamasında etkinliğin henüz yakalanamadığını ve eğitim sisteminde özellikle de ailelerin, gelecekle ilgili kaygılarını giderecek köklü reformların yapılamadığını göstermektedir.

8 yıllık zorunlu eğitim çağında olmasına rağmen okula devam etmeyen çocukların %44,8'i ekonomik nedenlerden, %27,6'sı ailesinin isteği ile, %17,2'si kendi isteği ile, %10,3'ü ise başarısızlık nedeniyle okulu bırakmış veya gidememiştir.

Sokakta çalışan çocukların gerek ekonomik nedenlerden ötürü gerekse ailesinin isteği ile okulu bırakmış yada gidememiş olmasının temelinde yatan neden bu çocukların ve ailelerinin sıcak paraya duydukları şiddetli ihtiyaç olabilir. Kendi isteği ile okulu bıraktığını söyleyen çocukların da söyleyemeseler de yine para kazanma zorunluluğundan ya da başarısızlık nedeni ile okulu bıraktığı düşünülebilir.

Başarısızlık nedeniyle okulu bırakanların neden başarısız oldukları ise belki de özel olarak araştırılmalıdır. Ancak parasız olduğu söylene de ilköğretim sistemimiz çocuktan ve ailesinden belirli ölçülerde para talep etmektedir ve bu paranın kazanılması ya da aileye katkı yapma ihtiyacı nedeniyle başlangıçta okula devam eden ve bir yandan da sokakta çalışmaya başlayan çocuk, çalışması nedeniyle bazı günler okula devam edememekte, buna bağlı olarak derslerinden geri kalmakta, zamansızlık nedeniyle ödevlerini yapamamakta, sonuçta da başarısız olmakta ve okulunu bırakarak tam zamanlı olarak sokaklarda çalışmaya başlamaktadır.

Sokakta çalışan çocuklar hangi nedenle eğitim sisteminden kopmuş olursa olsun sorunun çözüm yeri okullar olmalı ve çocuk eğitim sisteminin içinde iken sorunları çözümlenmelidir. Bu doğrultuda sosyal hizmetler okullar aracılığıyla bu çocuklara ve ailelerine ulaştırılmalı, çocukların okulla ilgili masrafları azaltılmalı, öğretmenlerinin ve sınıf arkadaşlarının sorunla ilişkin bilinç ve duyarlılığı artırılmalıdır. Böylece çok kısa bir sürede, okula gitmeleri kendileri ve aileleri için büyük fedakarlıklar gerektiren bu çocukların hayatında önemli değişiklikler yaratılabilir.

Sokakta çalışan çocukların %32,3'ü hayatının en büyük kısmını bir il merkezinde, %17,7'si ise bir ilçede geçirmiştir. Hayatının büyük kısmını köyde geçiren çocuğa ise rastlanmamıştır.

Sokakta çalışan çocukların kentsel yaşam ve üretim biçimlerine ne derece yakın olduklarını belirlemek amacıyla sorulan bu soru, sokakta çalışan çocukların tahminlerimizin çok ötesinde kentsel kökenli olduğunu ortaya koymuştur. Elbette kentsel kökenli bu çocukların (%82,3) ailelerinin kırsal alandan son dönemde göç etmiş olması ve çocukların yaşlarının küçük olması nedeniyle yaşamlarının büyük kısmını kentsel alanda geçirmiş gözükmeleleri de muhtemeldir. Bu nedenle çalışmamızda bu yerde kalmış oldukları süre de sorulmuş ve geçirilen bu süre gruplandırılarak verilmiştir.

Sokakta çalışan çocukların %58,6'sı hayatının tamamını bu yerde geçirmiş iken, %26,3'ü 6 yıl ve üzerinde süreyi bu yerde geçirmiştir. %15,2 ise hayatının en büyük kısmını geçirdiğini söylediği bu yerde sadece 5 yıl ve altında kalmıştır.

Sokakta çalışan çocukların %61,1'i hayatının en büyük kısmını Eskişehir'de, %9,1'i Mardin'de, %6,1'i Afyon'da, %4,5'i Van'da, %3'ü Kars'ta, %2,5'i Ankara'da, %2'si Erzurum'da, %2'si Gaziantep'te, %2'si Adana'da, %1,5'i Konya'da, %1,5'i Ağrı'da, %1,5'i Diyarbakır'da, %1'i Aydın'da, %1'i Adapazarı'nda, %0,5'i Batman'da, %0,5'i İzmir'de geçirmiştir.

Çocuklar göçle gelmiş olsalar bile çoğunluğu (%61,1) yıllardır Eskişehir'dedir. Oysa Eskişehir'e yeni göç etmiş olanların çoğunlukta olması beklenirdi.

4.2. Sokakta Çalışan Çocukların Aileye İlişkin Özellikleri

Sokakta çalışan çocukların ailelerinin %66,2'si aslen bir il merkezi, %33,3'ü bir ilçe merkezi, %0,5'i ise bir köydendir.

Çocukların ailelerinin %35'i Eskişehirli, %34,3'ü Mardinli, %5,1'i Ağrılı, %4,5'i Vanlı, %4,5'i Erzurumlu, %2,5'i Ankaralı, %2,5'i Karanlı, %2'si Sivaslı, %2'si Afyonlu, %1'i Konyalı, %1'i Zonguldaklı, %1'i Mersinli, %1'i Siirtli, %0,5'i Gaziantep'li, %0,5'i Kütahyalı, %0,5'i Batmanlı, %0,5'i Erzincanlı, %0,5'i Tuncelili, %0,5'i Diyarbakırlıdır.

Sokakta çalışan çocukların %35'inin ailesi aslen Eskişehirli iken, %55,4'ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden, %9,6'sı ise diğer bölgelerden Eskişehir'e göç etmiş ailelerdir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç edenlerin oranı dikkat çekicidir. Baştaymaz (1990), çalışmasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kökenlilerin oranını %58,23 olarak vermektedir.

Sokakta çalışan çocukların %22,2'si 2, %22,2'si 3, %17,2'si 4, %13,6'sı 5, %12,6'sı 6, %1'i 7, %6,1'i 8, %1,5'i 9, %1'i 10, %1,5'i 11 kardeşten birisidir. Sadece %1'inin kardeşi yoktur, yani ailesinin tek çocuğudur. Baştaymaz (1990) da çalışmasında sokakta çalışan çocukların çok kardeşli ailelerden geldiğini bulmuştur. Aslında, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde ailelerin gelir getirici bir kaynak olarak çocuk yaptıkları da söylenilebilir (Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali I. Ünite: Sorun, 2001: 23). Bu anlamda sokakta çalışan çocukların çok kardeşli ailelerden gelmesi normal karşılanmalıdır.

Sokakta çalışan çocukların %0,5'i 2 kişilik, %5,1'i 3 kişilik, %19,2'si 4 kişilik, %28,8'i 5 kişilik, %13,6'sı 6 kişilik, %12,6'sı 7 kişilik, %10,1'i 8 kişilik, %3'ü 9 kişilik, %5,6'sı 10 kişilik, %1,5'i 11 kişilik ailelerden gelmektedir.

Sokakta çalışan çocuklar arasında hane halkı büyüklüğü minimum 2, maksimum 11 olarak bulunmuştur. Ortalama hane halkı büyüklüğü ise 5,87'dir (standart sapma 1,914).

Sokakta çalışan çocukların daha büyük ailelerden geldikleri düşünülmesine rağmen elde edilen sonuçlar sokakta çalışan çocukların ortalama hane halkı büyüklüğünün (5,87) Türkiye ortalamasından (5,14) (1990 verileridir. Bkz. die.gov.tr) çok da farklı olmadığını göstermektedir. Ancak sokakta çalışan çocukların ortalama hane halkı büyüklüğünün Eskişehir ortalamasından (4,12) (1990 verileridir. Bkz. die.gov.tr) bir miktar farklı olduğu da söylenilmelidir. Akşit, Karancı ve Hoşgör tarafından yapılan çalışmada, sokakta çalışan çocukların %86,2'sinin geniş çekirdek ailelerden geldiği, ortalama hane halkı büyüklüğünün ise 7-8 olduğu bulunmuştur. İlik ve Türkmen (1994a) ise sokakta çalışan çocukların %60,44'ünün 5-9 kişilik ailelerden geldiğini bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %5,6'sı ailesinin geçimini tek başına üstlenirken %37,4'ünde 1 kişi, %40,4'ünde 2 kişi, %11,6'sında 3 kişi, %5,1'inde 4 kişi gelir getirmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %57,1'inin ailesinde kendisi dışında 2-4 kişi daha çalışmaktadır. Bu kişiler genel olarak sokakta çalışan çocuğun babası ve kardeşidir. Ancak gerek sokakta çalışan çocuk gerek baba gerekse de kardeşi yine yüksek gelir elde edilmesi ihtimali az olan iş ve mesleklerde bulunmaktadır. Bu nedenle sokakta çalışan çocuğun ailesinde kendisi dışında çalışan başka kişilerin çokluğu, ailenin ekonomik sıkıntılarından kaynaklanmakta olabilir ve yine az önce sıraladığımız nedenlerden ötürü bu ailelerin pek çok bireyi de çalışsa bu ekonomik sıkıntıları aştığı söylenilemez. Ayrıca çalışan çocuğun gelirinin esas itibarıyla birincil ihtiyaçlara harcanıyor olması da bizi doğrular niteliktedir. Sonuç olarak sokakta çalışan çocukların ailelerinin yoğun ekonomik ihtiyaç içinde oldukları ve bu koşulların aileyi, geleneksel kültür nedeniyle çalışma yaşamına girmekten alıkonulan anne hariç, tüm bireyleriyle çalışmak zorunda bıraktığı, ancak pek çok bireyi çalışsa dahi düşük gelir elde ettikleri ve ailenin yoğun ekonomik ihtiyacının giderilemediği söylenilebilir. Tüm bunlar, sokakta çalışan çocuğun yaşı küçük olduğu için şu anda çalışmayan kardeşlerini de yakın bir gelecekte çalışma yaşamına girmeye zorlayacak ve bu çocuklar da muhtemelen sokakta çalışacaktır.

İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmada, ailesini tek başına geçindiren çocuğa rastlanmamış iken, sokakta çalışan çocuk dışında ailesinde tek kişi çalışanların oranı %56,04, 2-4 kişi çalışanların oranı %40,66, 5 ve üzeri kişi çalışanların oranı %3,30 olarak bulunmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %94,4'ünün evine kendisi dışında en az bir kişi daha gelir getirirken, %5,6'sı tüm aileyi kendisi geçindirmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %92,4'ünün annesi, %16,7'sinin babası çalışmamaktadır. Çalışan babaların %69,7'si ise işçi, inşaat işçisi veya seyyar satıcıdır.

Sokakta çalışan çocukların %50,5'inin bir, %20,7'sinin iki, %6,1'inin ise üç kardeşi birden çalışmakta ve aileye gelir getirmektedir. Kardeşlerin de önemli bir kısmının işçi, inşaat işçisi veya seyyar satıcı olduğu görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların anneleri ,yukarıda da ifade edildiği gibi, genel olarak çalışmamaktadır (%92,4). Bu durumun çocuk çalışmasının temel nedenlerinden birisi olan geleneksel kültür ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Konanç (1992), sokakta çalışan çocuklar ve sokak çocuklarının %86,6'sının annesinin çalışmadığını bulmuş ve bu durumu, geleneksel kültürün yanı sıra ailedeki çocuk sayısının fazlalığına bağlamıştır. Sokakta çalışan çocukların babaları arasında çalışmayanların oranı ise %16,7'dir. Ancak sokakta çalışan çocukların babalarının genel olarak (%47,4) inşaat işçisi, seyyar satıcı, boyacı, düğünlerde müzisyen, hamal veya çaycı gibi geçimlik gelir elde edilen, devamlılığı olmayan enformel ekonomik faaliyetler içinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni, formal sektördeki istihdam olanaklarının yeterince geliştirilememiş olması ve son yıllarda yaşanan krizlerin de etkisiyle ağırlaşan işsizlik olabilir. Sokakta çalışan çocukların annelerinin genel olarak çalışmaması, babalarının ise ya işsiz olması ya da düşük gelir elde edilen faaliyetler içinde bulunması ailelerin yoksulluğunu ve bu yoksulluğu çocukların devraldığını göstermektedir. Baştaymaz'ın (1990) çalışmasındaki bulgularda bizim çalışmamız ile büyük bir benzerlik göstermektedir.

Sokakta çalışan çocukların annelerinin %39,4'ü okur yazar değil, %18,2'si sadece okur yazar, %34,8'i ilkokul mezunu, %7,1'i ortaokul mezunu, %0,5'i ise lise mezunudur. Sokakta çalışan çocukların anneleri arasında fakülte veya yüksekokul mezununa ise rastlanılmamıştır. Akşit, Karancı ve Hoşgör (2001) tarafından yapılan çalışma ile Konanç'ın (1992) çalışmalarında da sokakta çalışan çocukların eğitim düzeyi düşük ailelerden geldiği bulunmuştur.

Sokakta çalışan çocukların babalarının %16,7'si okur yazar değil, %14,6'sı sadece okur yazar, %42,9'u ilkokul mezunu, %14,1'i ortaokul mezunu, %11,1'i lise mezunu, %0,5'i ise fakülte veya yüksekokul mezunudur.

Anne-babaların çocukları üzerinde denetimleri fazla olduğundan, eğitimin değeri konusundaki görüşleri de çocuğun okula gidip gitmeyeceğini belirleyebilmektedir. Eğitilmiş anne-babalar, eğitimin değerini kendi deneyimlerinden bilmektedirler. Sonuçta anne-babaların kendi eğitim durumları, çocuğun okula mı gideceğinin yoksa çalışma yaşamına mı atılacağına belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali I. Ünite: Sorun, 2001: 24).

Ancak çocukların sokakta çalışmasının nedeni mutlaka ailenin eğitimsizliği olmayabilir. Ailenin maddi sıkıntılarının da kuşkusuz bu durum üzerinde etkisi vardır.

Sokakta çalışan çocukların %99'u ailesinin yanında, %1'i ise bir başka akrabasının yanında kalmaktadır. Sokakta, bekar evinde ya da çadırda kalan çocuğa ise rastlanmamıştır.

İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmada sokakta çalışan çocukların %42,86'sının bekar evlerinde, %33,52'sinin ailesinin yanında, %22,53'ünün bir başka akrabasının yanında, %1,10'unun ise çadırda kaldığı bulunmuştur. İki çalışma arasındaki bu büyük farklılığın çalışmaların yapıldığı iki şehir (İstanbul ve Eskişehir) arasındaki farklılıktan kaynaklandığı sanılmaktadır. İstanbul Türkiye'nin en büyük şehri, pek çok şehirden göç alan önemli bir cazibe merkezi ve tam bir metropol iken Eskişehir hem göç alan hem de göç veren orta büyüklükte bir kenttir. Küçük şehirlerde ya da kırsal alanda yaşayan aileler ise eğer maddi sıkıntı çekiyor ve çocuklarına buldukları bölgede iş bulamıyorsa, hem çocuğun getirdiği maddi yükten kurtulmak hem de ek bir gelir temin etmek amacıyla çocuklarını çalışmaları için metropol bölgelere göndermektedirler. Örneğin Ankara'da 10.000 sokakta çalışan çocuktan söz edilmektedir (Kahramanoğlu, 1996: 126). Oysa Eskişehir bir metropol olmadığı için bu aileler veya çocukları tarafından tercih edilmemektedir. (*Eskişehir'de ikamet eden ailelerin de çocuklarını çalışmak üzere metropol bölgelere göndermediği tahmin edilmektedir.*) Bu nedenle de İstanbul ya da Ankara sokaklarında çalışan çocukların yılın sadece belirli dönemlerinde çalışmak için Çorum, Kırıkkale, Yozgat gibi şehirlerden buralara geldiği ve geçici olarak bekar evlerinde vs. kaldığından söz edilebilir iken Eskişehir için böyle bir durumdan söz edilemez. Çalışmamızda Eskişehir sokaklarında çalışan çocukların %99'unun ailesinin yanında kaldığının bulunması da bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Akşit, Karancı ve Hoşgör'ün yaptıkları çalışmada sokakta çalışan çocukların bir kısmının geceyi sokakta veya çöplüklerde geçirdiği belirtilmiştir.

Sokakta çalışan çocukların %50'si ailesinin ekonomik durumunun kötü olduğunu, %36,9'u ailesinin ekonomik durumunun normal olduğunu, %13,1'i ailesinin ekonomik durumunun iyi olduğunu belirtmiştir.

Eğitim seviyelerinin düşüklüğü nedeniyle aile bireylerinin az gelir getiren işlerde çalıştığı varsayılır ise (ki çalışmamızda sokakta çalışan çocukların annelerinin genellikle çalışmadığı, babalarının ise çoğunlukla işçi, inşaat işçisi ve seyyar satıcı olduğu bulunmuştur) ailelerinin ekonomik durumlarının genelde kötü olması beklenen bir sonuçtur. Bu durum, ailenin sokakta çalışan çocuğun gelirene duyduğu ihtiyacın şiddetini de ortaya koymaktadır. Ancak ilginç olan ekonomik durumu iyi olan ailelerin (%13,1) çocuklarını sokakta çalıştırıyor olmasıdır. Konanç'ta (1992), sokak çocukları ya da sokakta çalışan çocukların, çalışmamızdakine benzer bir oranının (Sokak Araştırması'nda %13,3'ünün) asgari ücretin çok üzerinde bir gelire sahip ailelere mensup olduğunu bulmuştur. Hatta Konanç (1992) Okul Araştırması'nda bu oranı %28,6 olarak vermiştir. İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmada ise, farklı bir şekilde sokakta çalışan çocukların %53,85'inin ailesinin ekonomik durumunun kötü, %42,31'inin ailesinin ekonomik durumunun normal, sadece %3,85'inin ailesinin ekonomik durumunun iyi olduğu bulunmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %65,7'sinin oturduğu konut kiradır. %34,3'ünün oturdukları konut ise aile üyelerinden birisine aittir. İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmada sokakta çalışan çocukların %78,02'sinin kirada oturduğu, %21,98'inin ise oturdukları evin aile üyelerinden birisine ait olduğu bulunmuştur.

Sokakta çalışan çocuklar veya ailelerinin %74,7 si hiçbir yerden yardım almamakta, %25,3'ü ise en azından bir yerden yardım almaktadır. Yardım alanlar ise aldıkları bu yar-

dımı muhtardan, aşevinden ya da belediyeden aldıklarını belirtmiştir. Ancak muhtardan ya da aşevinden yardım alınıyor gözükmekle birlikte bu yardımların esas itibariyle Belediyeler ya da Sosyal Yardım ve Dayanışma Fonu imkanları kullanılarak Valilik tarafından yapıldığı bilinmektedir. Muhtarlar sadece bu yardımlara aracılık etmektedir. Eskişehir'deki aşevleri ise doğrudan Belediyelere bağlıdır.

İlik ve Türkmen (1994a) tarafından yapılan çalışmada, sokakta çalışan çocuklar içinde yardım alanların oranı sadece %1,1 olarak bulunmuştur. İki çalışma arasındaki bu büyük fark Eskişehir'deki sosyal yardımların görece gelişmişliğine bağlanılabilir.

4.3. Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Şartları ve Sorunları

Tablo 2. Sokakta Çalışan Çocukların Yaptıkları İşler

	Sayı	Yüzde
Simit satanlar	61	30,8
Sakız, çiçek, mendil vb satanlar	38	19,2
Ayakkabı boyayanlar	26	13,1
Tartıcılık yapanlar	20	10,1
Seyyar sebze ve meyve satanlar	17	8,6
Yapılan iş Yeniden işlenebilir olan atıkları (cam, kağıt, demir vb) toplayanlar	12	6,1
Pazarda araba ile eşya taşıyanlar	10	5,1
Dilenciler	5	2,5
İlan dağıtanlar	3	1,5
Limonata satanlar	3	1,5
Su satanlar	2	1,0
Pil, çakmak vb. satanlar	1	,5
Toplam	198	100,0

Tablo 2'de sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlerin dağılımı verilmektedir. Buna göre, sokakta çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunun (%30,8) simit satıcısı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, simit satıcılığının hiçbir sermayeye, mesleki bilgi ya da tecrübeye ihtiyaç göstermemesidir. Simit satıcıları, simit üreten fırınlara gittiklerinde satacakları simitler kendilerine ücretsiz olarak verilmekte, geri dönüşlerinde ise satılmayan simitler geri alınarak satılan simitler üzerinden belirli bir komisyon ödenmektedir. Satış işlemi ise hiçbir mesleki bilgi gerektirmemekte ve her yaş grubu tarafından yapılabilir. Ayrıca simit üreten fırınların seyyar simit satıcıları dışında perakende satış olanaklarının kısıtlı olması da piyasadaki tüm talebin sokaklarda çalışanlar ama özellikle de çocuklar tarafından karşılanmasına neden olmaktadır.

Sakız, çiçek, mendil vb. maddeleri satanlar ile tartıcılık yapanlar bizce insanların duygularına hitap ederek para kazanmaktadır ve bu anlamda dilencilerden pek de farklı olmayan bir durumdadır. Bu çocukların müşteri kabul ettikleri insanlara yönelik ısrarcı yaklaşımı ve sattıkları mal ya da hizmet ile talep ettikleri para arasındaki ilişkinin zayıflığı da bizi doğrular niteliktedir. Durum böyle iken bu iki grubu dilenciler ile birleştirir isek, yeni oluşacak “dilenciler ve benzeri grubu”nun %31,8 ile sokakta çalışan çocuklar arasında en büyük çoğunluğu oluşturduğunu görürüz.

Seyyar sebze ve meyve satanlar ile pil, çakmak vb. malları satanlar ise sermaye yoğun bir grubu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan çocuklar (%9,1) bizce kendileri adına değil, bu malları temin eden kişiler adına yani bağımlı olarak belirli bir ücret karşılığında çalışmaktadır. İlan dağıtanların da (%1,5) aynı şekilde ücret karşılığı çalışmakta olduğunu düşünmekteyiz.

Akşit, Karancı ve Hoşgör yaptıkları çalışmada; Milli Piyango bileti, kırtasiye malzemesi, dini kitap ve malzeme satan; araba camı silen; mezarlıklarda su taşıyan ya da mezarları temizleyen çocukların da bulunduğunu belirtmişlerdir. Çalışmamızda ise Eskişehir İl sınırları içinde bu işleri yapan çocuklara rastlanılmamıştır.

Tablo 3. Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Dönemleri

	Sayı	Yüzde
Çalışma dönemi	Okul dışı tüm zamanlarda çalışanlar	105 53,0
	Yalnızca okulların tatil olduğu yaz aylarında çalışanlar	57 28,8
	Tam zamanlı çalışanlar	36 18,2
	Toplam	198 100,0

Tablo 3’de sokakta çalışan çocukların hangi dönemlerde çalıştıkları verilmektedir. Buna göre, sokakta çalışan çocukların %53’ü okul dışında kalan tüm zamanlarda (okulun olmadığı sabah ve akşam saatlerinde, hafta sonlarında, bayram ve yaz tatillerinde), %28,8’i yalnızca okulların tatil olduğu yaz aylarında, %18,2’si ise ya eğitim çağının altında olduğundan ya da zorunlu eğitim çağında olmasına rağmen okula gitmeyerek tam zamanlı çalışmaktadır.

Sokakta çalışan çocukların %89,9’u çalışmaya kendi isteği ile, %8,1’i ailesinin isteği ile, %2’si ise çevrenin etkisi ile başlamıştır.

İlik ve Türkmen (1994a) yaptıkları çalışmada; sokakta çalışan çocukların %58,24’ünün çalışmaya kendi isteği ile, %38,46’sının ailesinin isteği ile, %1,09’unun çevrenin etkisi ile, %2,19’unun başka nedenlerle başladığını bulmuşlardır.

Ancak çocukların çalışma yaşamına genellikle anne-babaları tarafından yöneltildiği söylenilmelidir. Bir araştırmaya göre, çocuğu çalışma yaşamına yönelten etmenler arasında anne-babaların bu yöndeki isteklerinin payı %62’dir. Aynı araştırmaya göre çocukların çalış-

maya kendi başlarına karar verdikleri durumların payı, toplam içinde yalnızca %8'dir (Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali I. Ünite: Sorun, 2001: 23). Bu durum ailenin genel olarak ekonomik durumu ve elde edilen gelirin nerede kullanıldığı düşünüldüğünde daha rahat anlaşılabilir. Yine de kendi isteği ile çalışmaya başlayan çocukların (89,9) en azından bir kısmının; özgürlüğü tatmak, kurallar ve otoriteden kaçarak kendi hayatını bildiği gibi yaşamak için sokaklarda olduğu söylenilebilir. Çevrenin etkisi ile sokakta çalışmaya başlayan çocukların (%2) ise sokaktakilerin özgürlüğüne ve kendi paralarını kazanıyor olmalarına imrenerek sokağı seçmiş olduğu düşünülmektedir (Kahramanoğlu, 1996: 118-124).

Sokakta çalışan çocukların %35,4'ü şu an yaptığı işi 1 yıldan az bir süredir yaptığını belirtirken, %40,9'u şu an yaptığı işi 1-3 yıl arasında bir süredir, %23,7'si ise 3 yıldan uzun bir süredir yaptığını belirtmiştir. Sonuçlar sokakta çalışan çocukların pek sık iş değiştirmedini göstermektedir. Ancak Konanç (1992), Sokak Araştırması'nda kapsama giren çocukların %52,5'inin gelirinin azlığı, okulların açılması ve zabitanın kötü muamelesi nedeniyle sık sık iş değiştirdiğini bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %51,5'i daha önce başka bir işte çalışmamıştır. %48,5'i ise daha önce başka bir işte de çalışmıştır. Ancak daha önce başka bir işte çalışmış olan çocukların büyük bir kısmının geçmişte de benzer nitelikteki bir başka işte, ama yine sokakta çalışmış olduğu tespit edilmiştir. Sokakta çalışan çocukların bir kısmı ise daha önce özellikle oto sanayiinde çalışmış olan çocuklardır. Bu çocuklar daha fazla para kazanmak, ustalalarının otoritesi ve kötü muamelesinden kurtulmak için sokağın kendilerince özgür ortamında çalışmayı seçmişlerdir.

Sokakta çalışan çocukların %32,4'ü haftada 1-2 gün, %12,6'sı haftada 3-5 gün, %55,1'i haftada 6-7 gün çalışmaktadır. Bu çocukların %65,2'si günlük ortalama 8 saat ve altında, %34,8'i günlük ortalama 9 saat ve üzerinde çalışmaktadır. Bu sonuç, sokakta çalışan çocukların güç çalışma koşullarını ortaya koymasından önemlidir. Ayrıca sokakta çalışan çocukların gelire olan ihtiyaçları ve sundukları mal-hizmetlere olan talebin simit satıcılığında olduğu gibi devamlı olması da bu durumun varlığını yakından etkilemektedir. Baştaymaz (1990), çalışmasında günlük 8 saatten fazla çalışanların oranını %43,78 olarak bulmuştur. Konanç (1992), Sokak Araştırması'nda sokak çocukları ve sokakta çalışan çocukların %69,9'unun, Erder (1991) ise %85'inin günlük 7,5 saat ve üzerinde çalıştığını bulmuştur. Tüm bu çalışmaların sonuçlarına bakarak, tam bir karşılaştırma olanağı bulunmakla birlikte, diğer illerde sokakta çalışan çocukların, Eskişehir'deki sokakta çalışan çocuklara göre daha uzun saatlerle çalıştığı söylenilebilir. Ancak tüm çalışmaların ortak sonucu, sokakta çalışan çocukların haftada kaç gün çalıştıklarına benzer şekilde, güç çalışma koşullarını ortaya koymaktadır.

Sokakta çalışan çocuklara elde ettikleri geliri ifade edebilmede kolaylık sağlamak amacıyla yaklaşık günlük gelirleri sorulmuştur. Günlük gelir daha sonra haftada çalışılan gün sayısı ile çarpılmış ve yaklaşık aylık gelir bulunmuştur.

Buna göre, sokakta çalışan çocukların %94,4'ü asgari ücretin altında bir gelir elde etmektedir. İlik ve Türkmen (1994a) ise yaptıkları çalışmada sokakta çalışan çocukların %87,91'inin asgari ücretin üzerinde gelir elde ettiklerini bulmuşlardır. Benzer bir şekilde Konanç'ta (1992), sokakta çalışan çocukların %45'inin asgari ücretin üzerinde gelir elde ettiğini bulmuştur.

Tablo 4. Sokakta Çalışan Çocukların Elde Ettiği Gelirin Nerede Kullanıldığı

	Sayı	Yüzde	
Verilen cevap	Evin yiyecek harcamalarında kullanılıyor	121	61,1
	Okul harcamalarında kullanılıyor	32	16,2
	Okul ve ev harcamaları kullanılıyor	30	15,2
	Bankaya yatırıyorum	7	3,5
	Bilmiyorum	3	1,5
	İlaç harcamalarında kullanılıyor	3	1,5
	Kira ödeniyor	1	,5
	Borç ödeniyor	1	,5
	Toplam	198	100,0

Tablo 4’de sokakta çalışan çocukların elde ettikleri gelirin nerede kullanıldığına yer verilmiştir. Sokakta çalışan çocukların ailelerinin ekonomik durumlarının genel olarak kötü olduğu da hatırlanır ise çocuğun elde ettiği gelirin evin yiyecek harcamaları vb. birincil ihtiyaçların karşılanması için kullanılması beklenen bir durumdur. Ayrıca bu durum; ailenin sokakta çalışan çocuğun gelirine duyduğu ihtiyacın şiddetini ortaya koymakta ve ailenin çocuğu neden çalışmaya teşvik ettiğini de açıklamaktadır.

Tablo 5. Sokakta Çalışan Çocukların Genel Olarak Yaptıkları İşten Memnun Olup Olmadıkları

	Sayı	Yüzde	
Memnuniyet düzeyi	Çok	61	30,8
	Biraz	47	23,7
	Oldukça	46	23,2
	Hiç	34	17,2
	Çok az	10	5,1
	Toplam	198	100,0

Tablo 5’de sokakta çalışan çocukların genel olarak yaptıkları işten memnuniyet düzeylerine yer verilmiştir. Toplamda “oldukça” ve “çok” memnun olanların oranı %54’dür. İlik ve Türkmen (1994a), sokakta çalışan çocuklar içinde işini sevenlerin oranının %20,88 olduğunu bulmuştur. Konanç (1992) ise Sokak Araştırması’nda kapsama giren çocukların %40’ının işinden memnun olmadığını belirtmektedir.

Ancak, sokakta çalışan çocukların %59,6 yaptıkları işi dostlarına, arkadaşlarına, akrabalarına tavsiye ederken, %40,4’ü yaptıkları işi tavsiye etmemektedir.

Sokakta çalışan çocukların %28'i birinci derecede hava sıcaklığı ya da üşümekten yani mevsimsel şartlardan, %24'ü birinci derecede yapılan işin okulu aksatmasından, %21,3'ü birinci derecede işin çok yorucu olmasından, %13,3'ü ise birinci derecede oyun oynamaktan şikayetçidir.

Sokakta çalışan çocukların %66,2'sinin başına hiçbir kötü olay gelmemişken, %27,8'inin başına bir kötü olay, %6,1'inin başına ise iki kötü olay gelmiştir. Buna göre sokakta çalışan çocukların %8,6'sına araç çarpmış, %1,5'i cinsel istismara uğramış, %27,3'ü kötü muamele görmüş, %2,5'i ise başka kötü bir şeyle karşılaşmıştır. Konanç (1992) Sokak Araştırması'nda cinsel istismara uğrayanların oranını %2,6 olarak bulmuştur.

Sokakta kötü muamele gördüğünü belirten çocukların (%27,3) gördüğü bu kötü muamele, yaptığı iş nedeniyle sürekli karşı karşıya geldiği polis veya zabıtanın kaynaklanabileceği gibi sokakta çalışan ve yaşça kendisinden büyüklerden de kaynaklanabilir. Şöyle ki, sokakta çalışan çocukların büyük bir çoğunluğu yaptığı işte kendisinden çok daha büyük insanlarla rekabet etmek durumundadır ve çoğu kez bu rekabette psiko-sosyal tacizle karşılaşabilmektedir. Kimi zaman bu insanlar tarafından kovalanmakta, kimi zaman dövülmekte, kimi zamansa çalıştıkları yerlerden uzaklaştırılabilmektedir. Elbette kötü muamelelerin kaynağı müşterilerde olabilir. Akşit, Karancı ve Hoşgör (2001) sokakta çalışan çocukların %80'inin müşterilerin kötü muamelesinden şikayetçi olduklarını belirtmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %44,4'ü günlük gıda ihtiyaçlarını sokakta, %28,8'i lokantada, %16,7'si evde, %3,5'i sokakta ve evde, %2'si sokakta ve lokantada, %2'si sokakta, lokantada ve evde, %1'i lokanta ve evde karşılarken %1,5'i diğer başka bir yerde karşılamaktadır. Günlük gıda ihtiyaçlarını sokakta karşılayan çocukların neredeyse tamamının gün boyunca sadece simit yediği belirlenmiştir. Oysa büyüme çağındaki olan bu çocuklar açısından beslenme ihtiyacının eksiksiz olarak karşılanması son derece önemlidir.

Sokakta çalışan çocukların %89,9'u hiç evden kaçmadığını belirtirken, %10,1'i dayak korkusuyla evden kaçtığını belirtmiştir. Konanç (1992) Sokak Araştırması'nda kapsama giren çocuklar arasında evden kaçanların oranını %14 olarak bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların önemli bir kısmının (%10,1) çeşitli seferler evden kaçmış olması, aile ilişkisi halen sürse de yakın bir zamanda bu ilişkinin kopabileceğini yani çocuğun "sokak çocuğu" olarak istismara çok daha müsait bir alana kayabileceğini göstermektedir. Bu nedenle bir yandan mevcut sokak çocuklarına hizmet götürülürken diğer yandan da sorunun yakın zamanda önemli ölçüde büyümesinin önüne geçmek amacıyla, aile ilişkileri henüz kesilmemiş olan sokakta çalışan çocuklara yönelik olarak önleyici ve koruyucu hizmetlerin geliştirilip uygulamaya konulması gerekmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %74,2'sinin geçmişte polis veya zabıta ile ilgili herhangi bir sorunu olmamıştır. Ancak, %14,6'sının zabıta ile, %9,6'sının polis ile, %1,5'inin ise hem polis hem de zabıta ile geçmişte sorunu olmuştur.

Bu sorunlar çoğu zaman, zabıta ve polislerin görevleri gereği sokakta çalışan çocukla karşı karşıya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda ise polis veya zabitanın bu çocuklara yönelik yaklaşımları şiddet içerebilmekte, rencide edici ve gurur kırıcı olabilmektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için ise hem polis hem de zabıtaya yönelik sürekli eğitimler verilmelidir.

Sokakta çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunun ise (%74,2) sokaktaki bir çok tehlikeye açık olmasına rağmen kendisini koruyabildiği ve ne polisle nede zabıta ile ilişkiye girmediği görülmektedir.

İlik ve Türkmen (1994a) yaptıkları çalışmada polis veya zabıta ile ilişkileri olmuş olan çocukların oranının %55,49 olduğunu belirtmektedirler.

4.4.Sokakta Çalışan Çocukların Alışkanlıkları

Tablo 6. Sokakta Çalışan Çocukların Kötü Alışkanlıkları

	Düzenli olarak		Arada bir		Hiç		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Sigara İçiyor musunuz?	6	3,0	7	3,5	185	93,4	198	100
Alkol kullanıyor musunuz?			6	3,0	192	97,0	198	100
Bağımlılık yapıcı herhangi bir madde (örneğin tiner veya bali) kullanıyor musunuz?					198	100,0	198	100
Kumar oynuyor musunuz?	3	1,5	1	0,5	194	98,0	198	100

Tablo 6'da sokakta çalışan çocukların sigara, alkol, bağımlılık yapıcı maddeler kullanma durumları ve kumar oynama alışkanlıkları yer almaktadır. Buna göre sokakta çalışan çocukların %3'ü düzenli olarak sigara kullanırken, %3,5'i ara sıra sigara kullanmakta, %93,4'ü ise hiç sigara kullanmamaktadır. İlik ve Türkmen (1994a) yaptıkları çalışmada sigara kullanan çocukların oranını %18,13, Konanç (1992) ise, Sokak Araştırması'nda kapsama giren çocuklar arasında sigara kullanan çocukların oranını %25,3 olarak bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %3'ü ara sıra alkol kullanırken, %97'si hiç alkol kullanmamaktadır. İlik ve Türkmen (1994a) yaptıkları çalışmada alkol kullanan çocukların oranını %0,55, Konanç (1992) ise, Sokak Araştırması'nda kapsama giren çocuklar arasında alkol kullanan çocukların oranını %6,4 olarak bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %100'ü bağımlılık yapıcı herhangi bir madde örneğin tiner ya da bali kullanmamaktadır. Ancak sokakta çalışan çocuklar, bu tür maddelere çoğunluğunun bağımlı olduğu bilinen sokak çocuklarıyla iç içe yaşamakta ve onlardan etkilenme riskini her zaman taşımaktadırlar. Konanç (1992) da, Sokak Araştırması'nda kapsama giren çocuklar arasında esrar kullanan çocukların oranını %4,7 olarak bulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların %1,5'i düzenli olarak kumar oynarken, %0,5'i ara sıra kumar oynamakta, %98'i ise hiç kumar oynamamaktadır. İlik ve Türkmen (1994a) yaptıkları çalışmada arada bir de olsa kumar oynayan hiçbir çocuğa rastlamamışlardır.

Tablo 6'daki sonuçlar genel olarak sokakta çalışan çocukların sigara, alkol ya da kumar gibi kötü alışkanlıklar edinmediklerini göstermiştir. Ancak aile denetimi ve otoritesi dışın-

daki bir ortamda bulunan bu çocukların kötü alışkanlıklara karşı korunmasız bir durumdadır ve risk altındadır.

Sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmı boş zamanlarında televizyon seyretmekte, spor yapmakta ya da müzik dinlemektedir. Ancak çocuklar sinema, tiyatro, konser gibi kültürel etkinliklerin içinde genel olarak yer almamakta, kitap, dergi gazete okumamaktadır. Sonuçlar genel olarak sokakta çalışan çocukların, yaşlarının gerektirdiği oyunlar, sportif aktiviteler ve kültürel etkinlikler için yeterli boş zamanı bulamadıklarını ya da buldukları boş zamanlarda kendilerini geliştirecek aktivitelerin içinde yer alamadıklarını göstermektedir. Bu durum çocuğun kişiliğini özgürce geliştirme olanaklarını da kısıtlamaktadır. Zira bu tür etkinliklerin gelişme çağındaki bir çocuğun bedensel, duygusal ve toplumsal gelişimi üzerindeki etkisi büyüktür.

4.5.Sokakta Çalışan Çocukların Gelecek Beklentileri

Tablo 7. Sokakta Çalışan Çocukların İleride Ne Olmak İstedikleri

	Sayı	Yüzde	
Sokakta çalışan çocukların ileride ne olmak istedikleri	Profesyonel meslek		
	(doktor,avukat, eczacı,mimar, mühendis)	45	22,7
	Asker	36	18,2
	Spiker	22	11,1
	Öğretmen	21	10,6
	Polis	21	10,6
	Esnaf, zanaatkar	17	8,6
	Bilmiyor	17	8,6
	İşçi	8	4,0
	Ev hanımı	2	1,0
	Tiyatro sanatçısı	2	1,0
	Zengin	2	1,0
	Memur	1	,5
	Seyyar satıcı	1	,5
	İşsiz	1	,5
	Hemşire	1	,5
	Turizmci	1	,5
Toplam	198	100	

Bulgularda dikkat çeken en önemli nokta, sokakta çalışan çocukların %62'1'inin, yani spiker olmak isteyenler (%11,1) bir kenara bırakılacak olursa ilk 4 kategoriye oluşturan ve doktor, avukat vb. profesyonel bir meslek sahibi olmak isteyenlerle, asker, öğretmen ve polis olmak isteyenlerin çokluğudur. Bu iş ve meslekler ise belirli düzeylerde eğitim ge-

rektirmektedir. Oysa bilindiği gibi bu çocuklar güç şartlarda eğitimlerine devam etmekte çoğu zamanda eğitim sisteminin dışında kalmaktadır. Bu durumda çocukların büyük bir çoğunluğunun ileride kendileri ile ilgili istekleri gerçekleşmeyecektir ve hayal kırıklığına uğrayacaklardır diyebiliriz.

Bulgularda dikkat çeken ikinci nokta, spiker olmak isteyenlerin çokluğudur (%11,1). Bizce bu sonuç çocuklar tarafından spikerliğin para ve statü sahibi olmanın kolay bir yolu olarak algılanmasından kaynaklanmıştır. Ancak kolay yoldan para ve statü sahibi olmak isteyen bu çocukların spikerlik üzerinde yoğunlaşması ve benzer nedenlerle şarkıcı ya da sporcu özellikle de futbolcu olmak istemeyişleri şaşırtıcıdır.

Bulgularda üçüncü dikkat çekici nokta, sokakta çalışan çocukların %1'inin ileride bir iş ya da meslek sahibi olmayı değil sadece zengin olmayı isteyişidir.

Bulgularda dördüncü dikkat çekici nokta, sokakta çalışan çocukların %0,5'inin sokakta çalışmaktan yorulmuş olması nedeniyle olsa gerek ileride işsiz olmak isteyişidir.

5. SONUÇ

Çocuklar açısından sokakta çalışmanın, sorun oluşturan ve konunun sosyal politikalar açısından öncelikli olmasını gerektiren üç neden vardır. Birincisi, önemli sayıda çocuk çok erken yaşlarda işe başlamaktadır. İkincisi, çocuklar sömürü ve istismara açık bir ortamda çalışmaktadır. Son olarak, çocuklar genel olarak uzun saatlerle çalışmakta, yeterli besin, sağlık hizmeti ve eğitim imkanlarından yararlanamamakta ve bu güç çalışma koşullarına rağmen çoğunlukla çok düşük gelirler elde etmektedir.

Çocuklar çoğunlukla mecbur oldukları için – yoksulluk, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve geleneksel kültürden kaynaklanan sorunlar gibi nedenlerle – çalışırlar ya da çalıştırılırlar. Sorunun çözümü doğrultusunda etkili önlemlerin alınabilmesi için gerekli siyasi kararlılık eksiktir. Ayrıca, nitelikli teftiş elemanı ve lojistik destek eksikliği yasal düzenlemelerin, uygulamaların sınırlı kalmasına yol açmakta ve sorun çözülememektedir. Oysa çocukların fiziksel (bedensel), düşünsel (psikolojik) yönden gelişme ile temel ve mesleki eğitim süreçlerinin henüz tamamlanmadığı bu dönemde yeteri ve gereğince korunulmaması birey, aile ve sonuçta toplum yönünden onarılması güç ve hatta olanaksız bir çok olumsuzluğu da beraberinde getirecektir. Bu nedenle, çocukların tümü ile çalışma yaşamı dışında bırakılması gerekir.

Ancak ülkemizde, çocukların korunmasına yönelik pek çok uluslararası sözleşmenin de onaylanmasına rağmen, var olan yasalarda veya bu yasaların uygulanmasında eksiklikler bulunmaktadır. Eğitimde gelecekle ilgili kaygıları giderecek köklü reformlar yapılamamıştır ve geleneksel çıraklık sistemi meslek edinmede eğitimin güçlü bir alternatifi olarak yerini korumaktadır. Çocuk çalışmasını ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar tek tek projeler halinde kalmış ve bir bütün olarak ele alınıp devlet politikası olarak uygulamaya konulamamıştır. Çocuğun çalışmasını, kadının evde kalmasını veya ücretsiz aile işçisi olmasını onaylayan kültürel değer yargılarında önemli bir değişiklik gerçekleştirilememiş, işsizliği önleyici etkin tedbirler uygulanamamış, en önemlisi de gelir dağılımı adaletsizliği ortadan kaldırılamamış ve yoksulluk önlenememiştir. Yine de ülkemizde kamusal politikaların sorunun çözümü doğrultusundaki gelişimi memnunlukla karşılanmalıdır.

Sorunun tam olarak çözümü için Devlet; çocuklara yönelik olarak geniş odaklı ve kapsamlı politikalar izlemeli ve söz konusu politikaları ekonomik bir bütünlük içinde ele almalıdır. Bunun için, ekonomide istikrarı sağlayarak, ekonomik kararların çocukların korunmalarını öngören politikalarla uyum göstermesine gayret edilmelidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, kaynakların sınırlı olduğu bir dünya da, sosyal politikalarla kimlerin ya da hangi sosyal grupların, hangi riskler karşısında korunulacağı sorunu bir öncelikler sorunudur. Bu anlamda olanakların esas olarak, geleceğimiz olan çocuklarımıza yönlendirilmesi ve bu doğrultuda bir yapı ve anlayışın geliştirilmesi de önemlidir.

KAYNAKÇA

Akşit Bahattin, Karancı Nuray ve Gündüz-Hoşgör Ayşe (2001), Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment, (Geneva: International Labour Organization, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) yayını).

Altan Ömer Zühtü (2000), Sosyal Politika, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Ders Kitapları yayını no:8).

Atauz Sevil ve Aslan-Avar Adile (2001), Gaziantep'te Çocuk İşçiliği, sendikaonline.com/altsayfalar/arastirma/default.asp adresinden 7 Aralık 2001 tarihinde elde edilen nüsha.

Baştaymaz Tahir (1990), 6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma, (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı yayını).

Baştaymaz Tahir ve Dülgeroğlu Ercan (1995), Çalışan Çocukların Sorunları Gelecek Beklentileri ve Sendikalara Düşen Görevler: İstanbul Deri İşkolunun Ayakkabıcılık Alt Sektöründe Bir Alan Araştırması, (İstanbul: Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu yayını).

Bilgin Vedat, Akın Erkan, Tokuroğlu Belma (1994), Çalışan Çocukların Toplumsal Profili: Ankara Sanayinde Bir Saha Araştırması, (Ankara: TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu yayını).

Erder Necat (1991), Children Working on the Street in Metropolitan Ankara, (Ankara: ILO ya sunulan basılmamış taslak rapor).

Erder Sema ve Lordoğlu Kuvvet (1993), Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması, (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı yayını).

- Ertürk Yakın (1994)**, Patterns of Child Labour in Rural Turkey, (Ankara: International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) yayını).
- Ertürk Yakın ve Dayıoğlu Meltem (2004)**, Gender, Education and Child Labour in Turkey, (Geneva: International Labour Organization, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) yayını).
- İlik Bülent ve Türkmen Zeynep (1994a)**, İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı, (Ankara: UÇÖ Ankara Bürosu yayını).
- İlik Bülent ve Türkmen Zeynep (1994b)**, Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinden Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dokümanı, (Ankara: UÇÖ Ankara Bürosu yayını).
- Kahramanoğlu Ertan (1996)**, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ve Friedrich Naumann Vakfı yayını).
- Konaç Esin (1988)**, Street Children and Children Working in the Street: Preliminary Results of a Field Study in Turkey, (Ankara: ILO ya sunulan basılmamış rapor).
- Konaç Esin (1992)**, Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları, (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı yayını).
- ÇSGB (1995)**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ILO IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem programı Yöntem Önerisi, (Ankara: ÇSGB-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü-İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Grup Başkanlıkları yayını).
- ÇSGB (2000)**, Report on the Implementation of Labour Inspection Policy on Child Labour in Turkey, (Ankara: The Ministry of Labour and Social Security Labour Inspection Board yayını).
- ÇSGB (2003)**, Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi (Taslak), (Ankara: ÇSGB-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü yayını).
- Hak-İş Çalışan Çocuklar Bürosu (2000)**, Sanayide Çalışan Çocuklar Raporu, (Ankara: Hak-İş Konfederasyonu yayını).
- ILO (2001)**, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali I. Ünite: Sorun, (Ankara: ILO Uluslararası Eğitim Merkezi, ÇSGB-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü yayını).

